

Gotická a baroková krajina stredného Spiša

I. Tomaško: Gothic and Baroque Landscape of the Central Spiš Region. Život. Prostr. Vol. 34, No. 6, 313–316, 2000.

The region of Spiš represents an extraordinary attractive territorial unit. The charm of the landscape is unmatched; thanks to the density of historical monuments it has also great cultural value. Economic activities are concentrated in the lower part of the region – central Spiš, which is crossed by the river Hornád flowing through the Hornád Basin, surrounded by the Levočské vrchy, Branisko, Volovské vrchy and the Spiš – Gemer. Karst in the Slovenský raj, which has the status of a national park. Community Žehra, Spišská Kapitula and the Spiš Castle are sites of the UNESCO – World Heritage.

The landscape of Central Spiš is predominantly a cultural one landscape, formed by human activities for some centuries already. If we judge the landscape also as an aesthetic object, we do not perceive it just as a mere relief with its characteristic land cover but also as set of abiotic and biotic factors, morphological conditions, and human interventions into environment. The landscape image is the external expression of all-visible and invisible ecological and technic factor and relations in a specific space. The architecture of parks in Hodkovce, Bijacovce and Spišský Hrhov took the surrounding landscape within the broader relations in the landscape of central Spiš. The historical park objects at rural residences of aristocracy create a part of cultural landscape, intensively used agricultural landscape, and they represent the commencement of meaningful landscape creation in Slovakia.

Stredný Spiš predstavuje mimoriadne atraktívny územný celok, ktorý má neopakovateľnú krajinársku hodnotu vďaka koncentrácii kultúrohistorických pamiatok. Podhradská kotlina je výrazne vymedzený segment krajiny s prevládajúcim poľnohospodársko-lesným charakterom, ktorému dominujú architektonické objekty alebo urbanizácia poplatná dvom výrazným slohom – gotickému a barokovému. Tieto dve kultúrne vrstvy sú naplnené vzácnou stredovekou architektúrou, ktorá sa dostala na zoznam svetového kultúrneho a prírodného dedičstva UNESCO: kostolík v Žehre, Spišský hrad, Spišská Kapitula a historické jadro Spišského Podhradia.

V dôsledku antropogénnej činnosti sa v tejto kotline znížila pôvodná, prírodná diverzita a vzrástla diverzita umelá – kultúrna. Stredný Spiš, ako i väčšina Slovenska, predstavuje krajinu (prevažne poľnohospodársku), ktorá stratila pôvodnú regionálnu identitu. Umeleckú hodnotu novej, človekom vytvorenej skutočnosti – umeleckého diela – krajinného obrazu – dokumentuje súbor krajiny a architektúry vymedzeného regiónu stredného Spiša ako Podhradská kotlina.

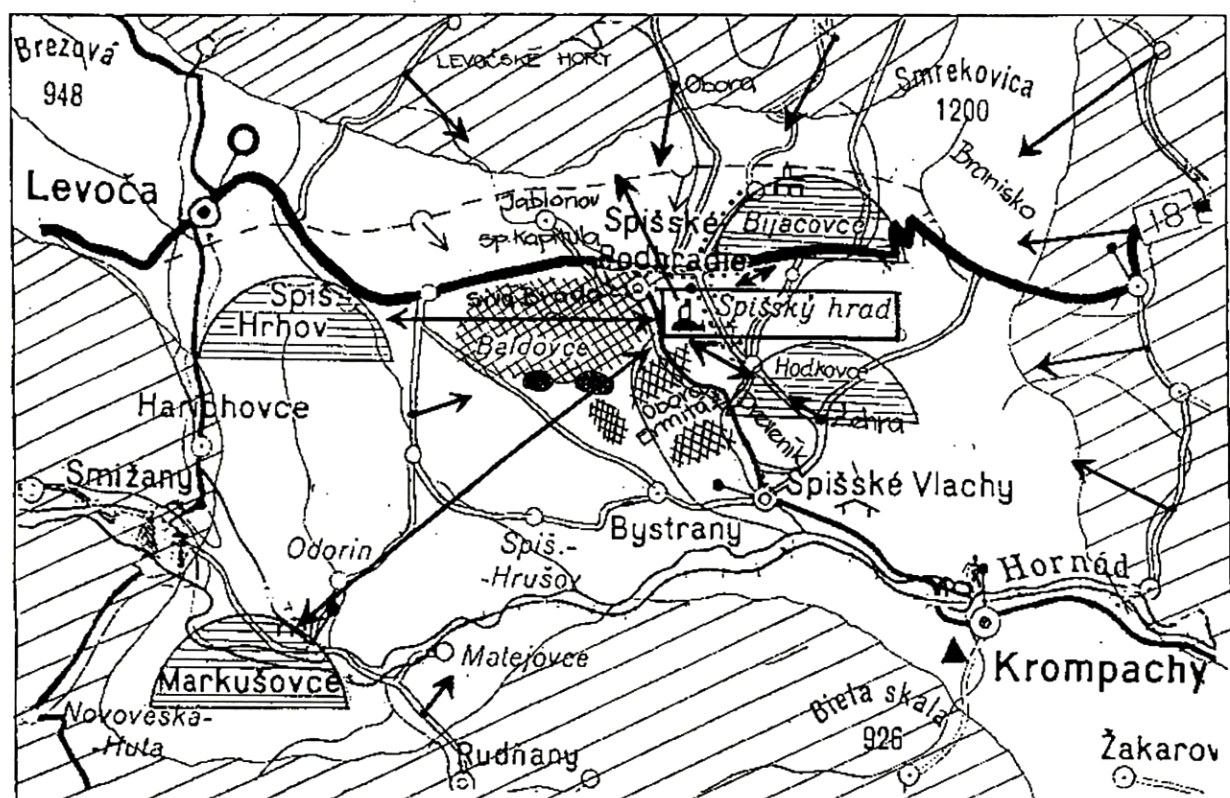
Kultúrne vrstvy

Gotika. Jej vlasťou bolo Francúzsko 12. storočia, na Slovensko sa dostala podstatne neskôr, prišla sem severnou cestou v 14. storočí. Rebrová klenba sa stala pre tento sloh charakteristickou nielen v stavebníctve, ale postupne aj v krajine – v parkových úpravách. V gotike našli široké uplatnenie geometria a sochárska dekorácia.

No azda najviac poznačil krajinný obraz na Slovensku **barok**. Z parkovej kompozície prešiel do voľnej krajiny, kde sa udomácnil na dlhé desaťročia. Pre obdobie baroka (17.–18. storočie) bolo príznačné, že obraz alebo socha napodobovali ideálnu prírodu, pretože skutočná príroda je vždy svojím spôsobom nedokonalá.

Formovanie krajinného obrazu

Stredovekej krajine dominovali hrady a zámky, ktoré sa budovali od 13. storočia, zo strategických dôvodov na vyvýšeninách a navyše, stromové porasty okolo nich sa z obranných dôvodov odstraňovali. V 13. a 14. storočí sa

← PRÍHLADY A POHLEDY DO KRAJINY A NA DOMINANTY

▨ KULTÚRNA KRAJINA BAROKA – PAŽICA – SÍVÁ BRADA – SI. KAPITULA – FERMITÁŽ (OBORA) JERINÁŠ

▩ KAŠTĚLE A HISTORICKÉ PARKY

--- PRŮJIKTOVANÁ DIALENICA (D)

1. Kultúrna krajina stredného Spiša (príklad historickej krajinnej štruktúry)

rozšírilo intenzívne obrábanie pôdy. Kolonizátori zabrali nové územia, krajina sa mení z prevažne lesnej a lesostepnej na poľnohospodársky využívanú, rozdrobenú na menšie plochy s mozaikou lesných porastov a hájov. Dendrologicky sa územia ochudobňujú, objavuje sa skupinová i soliterna zeleň, ktorá mení charakter krajinného obrazu. Gotické chápanie priestoru (s odklonom od skutočnosti) nebolo priaznivé pre rozvoj záhrad, záhradnej architektúry a krajinotvorby. Charakteristickou črtou gotických záhrad bola uzavretosť a prísne geometrické riešenie, členenie na malé pravidelné útvary (záhony). V týchto záhradách chýbali výtvarné vzťahy a väzby medzi jednotlivými záhradnými prvkami a krajinou.

Koncom 16. a začiatkom 17. storočia sa rozšírilo pestovanie ovocia, zakladali sa ovocné sady i okrasné záhrady, najprv pri zámkoch a kláštoroch, neskôr i botanické záhrady a rôzne záhrady so špeciálnymi zbierkami rastlín. Od 17. storočia nastali veľké zmeny v krajine – hrady začali strácať svoju obrannú funkciu

a začali sa plošne rozrastať, zobytnovať a objavujú sa i prvé výsadby okrasných drevín. Introdukcia sa zintenzívňuje a okrem úžitkových druhov (viniča, gaštan jedlého a i.) dovážajú sa i okrasné, ako začiatková fáza uvedomelej a zámerné koncipovanej krajinotvorby.

Baroková krajina vlastne vychádza z parkových úprav, ktoré rozvíja najmä alejovými výsadbami pokračujúcimi do voľnej krajiny. Typické sú lipové aleje, ale v jednotlivých regiónoch sa používali i topole, najmä novointrodukovaná pyramidálna forma topoľa čierneho (*Populus nigra Italica*) alebo neskoršie topoľa bieleho (*Populus alba Bolleana*). Pre barokové úpravy je príznačný i pagaštan konský (*Aesculus hippocastanum*), agát biely (*Robinia pseudoacacia*) a hraby (*Carpinus*). V krajine vznikajú nové väzby medzi sídlom zemepána a jeho pozemkami a stromy sa využívajú i na rozhraniach pozemkov ako stromoradia, skupinové porasty (remízy) i solitérne jedince či skupiny pri architektonických dominantách (kaplnkách, krížoch, kalváriách a pod.). Aleje spájajú

obydli susediacich zemepánov, pre-pájajú obytné sídla s hospodárskymi dvormi, oborami a pod. Dendrodiverzita v krajine narastá a stromová vegetácia sa používa zámerné na formovanie krajinného obrazu. Slovenská krajina v období baroka získala také kultúrne hodnoty, ktoré neboli prekonané ani v nasledujúcich epochách. Príkladom je stredný Spiš, kde sa na úpravách krajiny podieľala svetská i cirkevná moc.

Ochrana kultúrneho dedičstva

Ochrana kultúrneho dedičstva – historicky sformovanej krajiny – bola uzákonená r. 1985 na konferencii Rady Európy v Granade, kde sa všeobecne uznali kultúrohistorické hodnoty krajiny a definovali „*krajinné pamiatkové oblasti*“ (Heritage Landscape Sites) ako *kombinované diela človeka a prírody, oblasti, ktoré sú čiastočne zastavané, dostatočne výrazné a homogénne, topograficky definovateľné, a ktoré sú predmetom historického, archeologického, umeleckého, vedeckého, sociálneho alebo technického záujmu.*

Skupina expertov Rady Európy r. 1990 zrevidovala granadskú definíciu a jej súčasné znenie je nasledujúce: *„Krajinné pamiatkové oblasti“ sú topograficky definované miesta, kde kombinované diela človeka a prírody sú mimoriadne honosné, v ktorých jednotlivé prvky sú vzájomne prepojené fyzickými a duchovnými väzbami a sú vnímané ako celok. Tieto miesta sú cenné najmä svojou historickou, archeologickou, umeleckou, kultúrnou, vedeckou, sociálnou alebo technickou hodnotou.*

Špecifickosť prostredia stredného Spiša, ktorá má svoj odraz v obraze konkrétnej krajiny, sa formovala v procese jej vývoja na základe aktivít a spôsobov využívania krajiny. Kontinuita zmien je proces, v ktorom sa cieľavedome formuje harmonické, zdravé, estetické, a teda i humánne prostredie. Zachovanie prírodného a kultúrneho dedičstva je jedna strana mince, druhou je tvorba nových hodnôt. Nakoľko krajina je dynamickým súborom faktorov a prvkov (najmä kultúrna krajina), je potrebný i manažment údržby alebo starostlivosti o krajinu. Ochrana a udržiavanie kultúrneho dedičstva v prípade krajiny si vyžadujú komplexný prístup a potrebu chrániť ju i vo vzájomných väzbách, a nie iba jej jednotlivosti.

Krajina je dedičstvom a kultúrna krajina i kultúrnym dedičstvom celého národa. V tomto zmysle hodnotíme

Barokový kaštieľ a parter parku v Spišskom Hrhove

i kultúrnu krajinu Podhradskej kotliny, ktorej časti UNESCO vyhlásilo za svetové kultúrne a prírodné dedičstvo. Vzhľadom na to, že sa na tomto území nachádzajú i ďalšie cenné zložky krajiny – kaštiele, areály historických parkov a príslušné krajinárske úpravy okolia Spišskej Kapituly, navrhujeme skompletizovať a rozšíriť areál na celú Podhradskú kotlinu, ktorá obsahuje nie jednu, ale dve kultúrne vrstvy: gotickú (vyhlásenú za svetové dedičstvo) a barokovú (navrhovanú na rozšírenie).

Krajinný obraz vymedzeného územia, najmä jeho prírodná, kultúrna a historická charakteristika, je definovaný:

- typmi prírodných ekosystémov (rastlinné spoločenstvá, lesné typy, chránené územia),
- geomorfológiou krajiny (výrazné vymedzenie územia pohoriami – Branisko, Levočské vrchy, Slovenské rudohorie),
- režimom prirodzeného a antropogénneho narušenia (poľnohospodárska činnosť, urbanizácia, zalesnenie pôvodne stepných častí Ostrej hory, ťažba travertínu v chránenom území Dreveník, pripravovanou výstavbou diaľnice D1),
- prítomnosťou vodných tokov s ich sprievodnou vegetáciou a tiež alejami a objektmi historických parkov a záhrad,
- biologickou diverzitou, ktorá sa prejavuje druhovou skladbou vegetačného krytu, živočíšstva a zaujímavou kombináciou terénu s dominantnou polohou Spišského hradu.

Spišská Kapitula a časť Spišského Podhradia

Ochrana a kultivácia prírodných a kultúrnych hodnôt krajiny znamená chrániť a aktívne udržiavať:

- významné krajinné prvky v zmysle ochrany prírody (hospodárenie v lesoch kontaktných zón, lesné porasty Dreveníka a Pažice ako súčasť Spišskej Kapituly, travertínové útvary Sivej Brady a Pažice),
- kultúrne dominanty – pamiatky a súbory v zmysle ochrany pamiatok (Spišský hrad, Spišská Kapitula, historické jadro Spišského Podhradia, kostolík v Žehre, kaštiele a historické parky Hodkovce, Spišský Hrhov, Bijacovce, Božia muka – šibenica pod hradom, Krížová cesta s Kalváriou na Pažici a Sivej Brade, Sobotisko).

Medzinárodná cesta E 50 prechádzajúca Podhradskou kotlinou je súčasťou tzv. **Gotickej cesty** (Spiš–Germer), ktorú reprezentujú: Spišské Podhradie – gotické jadro mesta zo 14. storočia, archeologické nálezy z Dreveníka, Ostrá hora a Sobotisko, ktoré majú spolu so Spišským hradom dominantné krajnotvorné postavenie. Typický krajinný obraz tejto kultúrnej vrstvy (gotickej) má všetky pozitíva i negatíva. Gotickú krajinu reprezentuje ďalej Spišská Kapitula s jej katedrálou a priľahlý areál Pažica s kaplnkami pôvodnej Krížovej cesty, ďalej Spišský hrad a Žehra.

Baroková krajinu reprezentuje kaštiele a park v Spišskom Hrhove, kaplnka ako ukončenie Krížovej cesty na travertínovom pahorku Sivá Brada, niektoré kaplnky areálu Pažica so zaujímavým porastom exotickej borovice čiernej (*Pinus nigra* L.), záhrady biskupského sídla a niektoré objekty Spišskej Kapituly, kostol Milosrdných bratov v Spišskom Podhradí, kaštiele a parky, spolu ako súbory v Bijacovciach a Hodkovciach, aleje, božie muky a kríže celej Podhradskej kotliny.

Rozhodujúcou oblasťou pri humanizácii životného prostredia v rámci európskeho civilizačného procesu je rozvoj kultúry a dobrý vzťah ku kultúrnemu dedičstvu. Cieľom je rozvíjanie vedomia mnohostrannej európskej kultúrnej identity. Naša národná identita vychádza z identít regionálnych, a tie sa na Slovensku výrazne prejavili v rôznych úrovniach a špecifikáciách, ktoré sa vyvíjali celé stáročia. Človek, ako tvorca prostredia, sa od dávnych čias snaží upravovať prostredie svojej existencie – bývania, oddychu a neskôr i pracovných aktivít. Urbanizovaním krajiny sa formovali sídla, neskôr celé aglomerácie, ktoré upravoval a organizoval pre naplnenie svojich potrieb. Súčasne, ale stále

viac, vzdával sa prírodnému prostrediu, ktoré neskôr hospodárskou činnosťou pretváral, exploatoval až devastoval. Pri analýze krajinného obrazu treba rozlišovať medzi objektívne merateľnou skutočnosťou a subjektívnou kvalitou zážitku. Poriadok a organizáciu do krajiny vnáša človek ako subjekt pohybujúci sa a žijúci v krajine.

Pri hodnotení krajiny sa vychádza z komplexnosti jej štruktúr. Krajinný obraz sa chápe ako hodnota, symbol, ako informačný nositeľ rôznych emočných, zmyslových a estetických daností pre ľudský zážitok a ako faktor využívania pre rôzne druhy individuálnych a skupinových potrieb človeka.

Literatúra

- Berková, A., 1997: Poloha a význam tvorby krajiny v procese priestorového plánovania. In: Krajina, človek, kultúra. Zborník referátov. Vyd. SAŽP B. Bystrica, p. 9–12.
- Marenčák, M., Jančura, P., 1997: Štyri úvahy o kompozícii krajiny. In: Krajina, človek, kultúra. Zborník referátov. Vyd. SAŽP B. Bystrica, p. 38–42.
- Supuka, J., 1998: Zásady manažmentu rozptýlenej nelesnej drevinovej vegetácie v krajine. In: Enviro Nitra 98. Vyd. SPU Nitra, MŽP SR Bratislava, p. 117–120.
- Špaček, R., 1999: Kultúrna udržateľnosť života. In: Bardkontakt 99. Zborník prednášok. Vyd. MÚ Bardejov, p. 1–6.
- Tomaško, I., 1998: Formovanie obrazu krajiny na príklade stredného Spiša. In: Enviro Nitra 98. Vyd. SPU Nitra, MŽP SR Bratislava, p. 27–32.

Doc. Ing. Ivan Tomaško, CSc. (1935), riaditeľ Arboréta Mlyňany SAV, Vieska nad Žitavou, 951 52 Slepčany
E-mail: arboretum_mlynany@nexta.sk